

ประวัติ พลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน)

ประวัติเบื้องต้น

พลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา มีนามเดิมว่า พจน์ พหลโยธิน เกิดเมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2430 ตรงกับแรม 2 ค่ำ เดือน 5 ปีชวดที่บ้านบิคาใกล้วัดราชบูรณะหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า วัดเลียบ ตำบลวัดเลียบ อำเภอพระนคร จังหวัดพระนคร เป็นบุตรคนที่ 5 ของพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (กิม พหลโยธิน) กับคุณหญิงจิม พหลโยธิน บิดาของท่านเป็นนายทหารคนสำคัญของจอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ซึ่งมีบทบาทในคราวปราบกบฏอ้อทางภาคอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตระกูลพหลโยธินนี้ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นถึงชั้นพระยามีราชทินนามว่า "พหลโยธิน" ถึงสามชั่วอายุคน คือ ปู่ บิดา และ ตัวท่านเอง

ประวัติการศึกษาและรับราชการ

บิดาของพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นผู้เริ่มสอนบุตรของท่านด้วยตนเอง คั้งนั้นเมื่อบุตรชายอายุได้เพียง 3 ปีก็สามารถอ่าน ก ข ได้เมื่ออายุได้ 5 ปีได้เรียนหนังสือขั้นต้นกับครูชื่อ ฤทธิยาสมุห์บัญชีคัง ซึ่งรับราชการอยู่ในกระทรวงกลาโหม เริ่มเรียนด้วยหนังสือมูลบทบรรพกิจศึกษาจนสามารถอ่านออกเขียนได้² ในระหว่างนั้นประเทศไทยกำลังมีกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสในวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 บิดามักจะนำบุตรชายไปไหนมาไหนเสมอ

¹สว่าง ลานเหลือ, 37 ปีแห่งการปฏิวัติ. (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2515), หน้า 9.

²นายสุ จินดา (นามแฝง), พระปกเกล้าฯ กษัตริย์นักประชาธิปไตย. (พระนคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2519) หน้า 312.

เพื่อจะไถ่รู้เห็นสิ่งต่างๆ เป็นประสบการณ์ของชีวิต ต่อมาเมื่ออายุได้ 8 มีบิดาได้นำไปฝาก
เรียนกับขุนอนุชฎะกิจวิธ (มหาหมอ)¹ อาจารย์ใหญ่วัดจักรวรรดิราชาวาส (วัดสามปลื้ม)

เมื่ออายุย่างเข้า 11 ปี บิดาได้ถึงแก่นิจกรรมลง ในมีนันท่านสอบไล่ได้ชั้น
1 หลังจากนั้นก็ขอลาออกเนื่องจากอยากจะเป็นศิษย์ของพระครูสังฆวิจิตร (พระครูเลื่อน)
วัดพิชัยญาติการาม โดยเกี่ยวข้องกับญาติทางมารดาเลี้ยงซึ่งนำไปฝากฝัง ในระหว่าง
เป็นศิษย์พระนั้นได้เข้าศึกษาในโรงเรียนสุฆุมลาลัย สอบไล่ได้ชั้น 4 ของสนามหลวงและ
สอบไล่ได้ชั้น 3 ของสนามมหามกุฏราชวิทยาลัย (วัดบวรนิเวศน์) เมื่อได้ทำการปลงศพ
บิดาแล้ว² แต่อย่างไรก็ตามเมื่อท่านอายุได้ 12 ปีท่านยังมีพี่ชายที่ให้ความอุปการะเสมือน
บิดายังเกิดเกล้าและคอยสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาโดยตลอด พี่ชายของท่านคือ
นายพันตรี หลวงศิลปสาร สราวุธ (พลโท พระยาพลโยธิน นามเดิมว่า นพ) ผู้กำกับ
การ 4 ทหารหน้า ได้ทำการ โคนจุกให้ท่านร่วมกับพวกน้องๆ เมื่อโคนจุกแล้วได้อุปสมบท
เป็นสามเณรอยู่ ๗ วัดกัลยาณมิตรครบ 7 วันจึงลาสิกขาที่ โดยพี่ชายของท่านได้นำเข้า
ศึกษาที่โรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2442 ซึ่งในขณะนั้นพระยา
พลพลพยุหเสนา มีอายุได้เพียง 12 ปีเท่านั้น ท่านได้เริ่มศึกษาในชั้น 2 ได้รับพระราชทาน
เงินเดือนๆ ละ 2 บาท กับเบี้ยเลี้ยงวันละ 2 สลึง (สำหรับเบี้ยเลี้ยงนั้น สมุหบัญชีหักเป็น
ค่าเลี้ยงดูไป) ครั้นสอบได้ในชั้น 4 ได้รับพระราชทานเงินเดือนๆ ละ 4 บาทส่วนเบี้ยเลี้ยง
คงตามเดิม สำหรับการศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบกในสมัยนั้น ปรากฏว่ามีผู้
สมัครเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยจำนวนมาก และการศึกษาที่ได้เจริญรุดหน้า เป็นลำดับ
กรมเสนาธิการทหารบกซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง จึงได้ขยายการศึกษาให้มีระดับสูง
ขึ้น เพื่อให้เหมาะกับกาลสมัย จึงได้จัดแบ่งนักเรียนนายร้อยออกเป็น 2 แผนก ดังนี้คือ

¹ นายสุ จินคา (นามแฝง), เรื่องเดิม, หน้า 312.

² หนังสือพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพพลเอก พระยาพลพลพยุหเสนา
(พจน์ พลโยธิน). (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง,
หน้า ข.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า ค.

(ก) แผนกนักเรียนนายร้อยชั้นสามัญ แบ่งออกเป็น 3 ชั้นได้แก่ ชั้นที่ 1 เป็นชั้นต่ำ ชั้นที่ 2 เป็นชั้นรอง และชั้น 3 เป็นชั้นสูง

(ข) แผนกนักเรียนนายร้อยชั้นสูง ใ้แบ่งออกเป็น 3 ชั้นเช่นเดียวกัน คือ ชั้น 4 ชั้น 5 และชั้น 6

สำหรับโรงเรียนนายร้อยทหารบกนั้นก่อตั้งโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2430 ซึ่งในชั้นแรกให้ชื่อว่า "โรงเรียนสอนวิชาการทหาร"¹ สำหรับนักเรียนนายร้อยซึ่งบรรจุเข้าศึกษาในชั้น 1 ในแผนกนักเรียนนายร้อยชั้นสามัญนั้น ในสมัยนั้นบางคนก็มีอายุถึง 30 ปีเศษแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากแต่เดิมเรามีได้มีการกำหนดอายุสำหรับนักเรียนนายร้อยชั้นต่างๆไว้ เมื่อเลื่อนมาเรียนในชั้นของแผนกนักเรียนนายร้อยชั้นสูงจึงมีอายุมากขึ้น ส่วนนักเรียนนายร้อยชั้นสูงในเวลานั้นก็มีได้กำหนดอายุแรกเข้า เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ กรมยุทธนาธิการจึงได้ตราข้อบังคับกำหนดอายุบุคคลที่จะเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยใหม่ดังนี้คือ²

นักเรียนนายร้อยชั้น 1	แผนกนักเรียนนายร้อยชั้นสามัญ	ต้องมีอายุระหว่าง	10-16	ปี
นักเรียนนายร้อยชั้น 2	แผนกนักเรียนนายร้อยชั้นสามัญ	ต้องมีอายุระหว่าง	11-18	ปี
นักเรียนนายร้อยชั้น 3	แผนกนักเรียนนายร้อยชั้นสามัญ	ต้องมีอายุระหว่าง	12-20	ปี
นักเรียนนายร้อยชั้น 4	แผนกนักเรียนนายร้อยชั้นสูง	ต้องมีอายุระหว่าง	13-24	ปี
นักเรียนนายร้อยชั้น 5	แผนกนักเรียนนายร้อยชั้นสูง	ต้องมีอายุระหว่าง	14-26	ปี
นักเรียนนายร้อยชั้น 6	แผนกนักเรียนนายร้อยชั้นสูง	ต้องมีอายุระหว่าง	15-28	ปี

สำหรับวิชาต่างๆที่ศึกษาอยู่ในโรงเรียนนายร้อยทหารบกในสมัยนั้นที่นักเรียนนายร้อยจะต้องศึกษา ได้แก่ พระราชบัญญัติและข้อบังคับต่างๆ ภาษาไทย คณิตศาสตร์ การเขียนรูปและลวดลายต่างๆ วิธีฝึกทหารราบ ทหารปืนใหญ่และการใช้ธงสัญญาณรบ

¹กระทรวงกลาโหม, ตำนานโรงเรียนนายร้อยและกรมยุทธศึกษาทหารบก.
(พระนคร: โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, 2477)

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 51-53.

ภาษาอังกฤษ วิธีชีวิตสังขารม ยุทธกรรมและยุทธศึกษา คำราชาวาทินเป็น ภูมิศาสตร์ คำราชาวาทินและการเขียนป้อมค่าย คำราชาวาทินที่ เขียนและทำแผนที่ การฝึกบังคับแถว ในสนาม กายกรรมและศาสตรากรรม ทั้งนี้กรมยุทธนาธิการยังได้จัดรางวัลพิเศษแก่นักเรียนนายร้อย ภายหลังจากสอบไล่ใหญ่เสร็จแล้ว โดยจัดไว้ 3 รางวัลสำหรับ

1. นักเรียนที่สอบไล่ไล่ได้ดับสูงนับเป็นลำดับที่ 1, 2 และ 3 ในชั้นของตน
2. นักเรียนที่ขยันเรียนและมีความประพฤติดี ปฏิบัติถูกต้องตามข้อบังคับและคำสั่งของโรงเรียน ไม่มีความผิดตลอดปีตามลำดับที่ 1, 2 และ 3 ในชั้นของตน
3. นักเรียนที่มีความสามารถในการยิงปืนคือยิงไล่เป็นที่ 1, 2 และ 3 ในชั้นของตน

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเป็นนักเรียนนายร้อยอยู่นั้น ปรากฏว่า พ.ศ. 2446 มีนักเรียนกว่า 200 คน ในจำนวนนี้ท่านเป็นผู้หนึ่งที่เรียนได้เก่ง มีสติปัญญาดี มีวิริยะอุตสาหะและมีความตั้งใจที่จะไปศึกษาต่อในต่างประเทศทั้งนี้พิจารณาได้จากผลการเรียน ปรากฏว่าท่านสอบชั้นปีที่ 2 ชั้นปีที่ 3 ได้ที่ 9 สอบชั้นปีที่ 3 ชั้นปีที่ 4 ได้ที่ 6 สอบชั้นปีที่ 4 ชั้นปีที่ 5 ได้ที่ 4 และสอบชั้นปีที่ 5 ชั้นปีที่ 6 ได้ที่ 1 นับว่าผลการเรียนของท่านดีเยี่ยมเรื่อยๆจนถึงผลเลิศได้ในอนาคต และจากการสอบไล่ได้ที่ได้ 1 ในปีสุดท้ายยังผลให้ท่านได้รับทุนนักเรียนประเภทเรียนดีไปศึกษาวิชาทหารต่อม ประเทศเยอรมนี สำหรับนโยบายส่งนักเรียนนายร้อยออกไปศึกษาวิชาทหาร ณ ต่างประเทศนั้น เกิดจากความดำริของร้อยเอก หม่อมราชวงศ์สท้าน สนิทวงศ์ (พลเอก เจ้าพระยาวงศาอนุประพันธ์) ผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยทหารบกในขณะนั้น ทรงดำริว่า นักเรียนนายร้อยที่จบการศึกษาแล้ว ความรู้ในวิชาทหารยังไม่กว้างขวางเหมือนกับผู้ที่ได้ออกไปศึกษาเพิ่มเติมในต่างประเทศ จึงทำรายงานแสดงความคิดเห็นเสนอไปยังผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการและร้อยเอก พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิระประวัติวรเดช (จอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช) เสนาธิการทหารบก ปรากฏว่าทรงเห็นชอบด้วยและได้ทำรายงานกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2443 ปรากฏว่าพระองค์ทรงมีพระบรมราชานุญาต

¹ ภูหลาย สายประคิษฐ, เบื้องหลังการปฏิวัติพ.ศ. 2475 . พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร: สำนักพิมพ์บูรพาแคง, 2518) , หน้า 134.

ตั้งแต่วันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2443 เป็นต้นมา คังนั้นกรมเสนาธิการทหารบกจึงได้
เลือกคณบดีเรียนนายร้อยที่มีความตั้งใจอุทิศส่ำเลาเรียนและประพฤตินเรียนร้อย ประกอบ
กับมีสุขภาพร่างกายสมบูรณ์เพื่อส่งไปศึกษาวิชาทหาร ณ ต่างประเทศเพื่อเป็นกำลังใจใน
การศึกษาและเป็นกำลังของชาติต่อไป กำหนดว่าจะส่งนักเรียนนายร้อยออกศึกษา ณ
ต่างประเทศปีละไม่ต่ำกว่า 2 คน

นักเรียนนายร้อยชุดแรกที่ไปศึกษาวิชาทหาร ณ ต่างประเทศได้แก่ นักเรียน
นายร้อยหม่อมเจ้ามงคลประวัติ สวัสดิกุล ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์
(พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธ์) และนักเรียนนายร้อยเพ็ชร บุนยรัตพันธ์
(พลตรี พระยารามจตุรงค์) บุตรเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (เวก บุนยรัตพันธ์) นักเรียน
นายร้อยทั้ง 2 คนไปศึกษาวิชาการทหาร ณ ประเทศเยอรมัน¹

สำหรับนายพลเอก พระยาพลพลพยุหเสนา นั้นสามารถชิงทุนหลวงไปศึกษาวิชา
การทหารที่ประเทศเยอรมันได้ ซึ่งในสมัยนั้นถือกันว่าทหารของเยอรมันเจริญกว่า
ประเทศอื่น ๆ ในทวีปยุโรป เนื่องจากท่านต้องไปเรียนภาษาเพิ่มเติมอีก จึงต้องใช้เวลา
ศึกษาในประเทศเยอรมันถึง 6 ปี คือระหว่าง พ.ศ. 2447-2453² ถึงแม้ว่าท่านจะ
ได้เคยศึกษาภาษาเยอรมันมาบ้างแล้วกับแพทย์หญิงแอนเนลี ไฟร์เอ (Freye) มารดา
ของนายประยูร ภมรมนตรี ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน
พ.ศ. 2475 ที่สำคัญคนหนึ่ง ซึ่งนายประยูร ภมรมนตรี ได้บันทึกเหตุการณ์ตอนนั้นไว้ว่า
". . . มารดาทำการสอนภาษาต่างประเทศทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศสและเยอรมันให้แก่บรรดา
บุตร หลานเจ้านาย และข้าราชการผู้ใหญ่ โดยเฉพาะได้ทำการสอนภาษาเยอรมันให้แก่
นายพลเอก พระยาพลพลพยุหเสนา (พจน์ พลโยธิน) นายพันเอก พระยาทรงสุรเดช
(เทพ พันธุมเสน) นายพลตรี หม่อมเจ้าปรีดิเทพพงษ์ และนายทหารชั้นผู้ใหญ่อีกหลายท่าน

¹ตำนานโรงเรียนนายร้อยและกรมยุทธศึกษาทหารบก, เรื่องเดิม, หน้า 39.

²นายสุจินดา (นามแฝง), เรื่องเดิม, หน้า 313.

สำหรับท่านพระยาพลฯ นั้น ไ้มากินนอนอยู่ในบ้านหลังวัดราชนัคคาเป็นเวลาหลายเดือน ข้าพเจ้าจึงได้มีโอกาสรู้จักใกล้ชิดสนิทสนมกับท่านทั้งสองมาตั้งแต่เยาว์วัย. . ."¹

การเดินทางไปศึกษาเพิ่มเติมในครั้งนั้น พระยาพลพลพยุหเสนาได้ออกเดินทางไปพร้อมกับ พลตรี หม่อมเจ้าวงศ์นิรชร เทวกุล และ พลตรี หม่อมเจ้านิลประภัสร์เกษมศรี ในฐานะเป็นนักเรียนด้วยกัน โดยการเดินทางด้วยเรือ "เดลี" (Daily) ไปยังสิงคโปร์ เพื่อเปลี่ยนเรือใหญ่ที่นั่น ชื่อเรือปรีนส์เร เยนต์ ลุยต์โปลด์ และเดินทางถึงกรุงเบอร์ลิน เมืองหลวงของเยอรมัน ในกลางเดือนธันวาคม พ.ศ. 2447 พลเรือโทพระยาชลยุทธโยธินเป็นผู้นำท่านไปพักอยู่ที่สถานทูตสยามหลายวัน เพราะเป็นฤดูครุฑฝรั่ง (คริสต์มาส) ครั้นแล้วจึงย้ายไปอยู่สำนักศาสตราจารย์ฟอนเกอร์เน่ เพื่อให้เรียนลัดสำหรับเตรียมสอบเข้าชั้น 6 ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก ที่เมืองโกลส์ชลิชเตอร์เฟลเด ต่อมา มีนักเรียนไทยส่งออกไปใหม่ ๆ มาอยู่รวมกันมาก ๆ ในสำนักนั้นทำให้อัดแออัดกันเต็มที ฉะนั้นทางสำนักจึงได้กราบถวายพระยาพลพลพยุหเสนา กับนักเรียนบางนายออกไปอยู่กับศาสตราจารย์ฟอลด์ฮาร์ต²

พระยาพลพลพยุหเสนาต้องเรียนภาษาเยอรมันอยู่ 2 ปีจึงสอบเข้าเรียนในโรงเรียนนายร้อยทหารบกที่เมืองโกลส์ชลิชเตอร์เฟลเด ท่านได้ศึกษาอยู่ในชั้น 6 แต่ที่ต้องเรียนอยู่ถึง 2 ปีเพราะเหตุที่อ่อนภาษาเยอรมัน เข้าปีที่ 3 จึงได้เลื่อนชั้น 7 และสอบได้ได้ออกเป็นนักเรียนทำการนายร้อยในปลายปีนั้น รวมเวลาที่เรียนอยู่ในโรงเรียนนายร้อยทหารบกเยอรมัน 3 ปีเต็ม พ.ศ. 2450 - 2453³

¹ประยูร ภมรมนตรี, ชีวิต 5 แฉนคืนของข้าพเจ้า (พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, สิงหาคม 2518), หน้า 40.

²หนังสือพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พระยาพลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน), เรื่องเดิม, หน้า ง.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า จ.

ในด้านการศึกษาทั่ว ๆ ไป ปรากฏว่าท่านไค้ทำชื่อเสียงทั้งในด้านการเรียน และความประพฤติจนเป็นที่ประจักษ์แก่เพื่อนนักเรียนชาวต่างประเทศอย่างมาก ทั้งยังเป็น ที่รักของครู อาจารย์ผู้สอน และเพื่อนนักเรียนชาวต่างประเทศ เมื่อสอบไล่ที่โรงเรียนนี้ ไค้แล้วได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนักเรียนทำการนายร้อย (แฟนริช) ประจำกองร้อยที่ 3 กองพันที่ 1 กรมทหารปืนใหญ่สนามที่ 4 (ปืนกระสุนวิถีราบ) ซึ่งปรีณเรเกนต์หลุยโปลด์ (พระนามหลุยโปลด์นี้ตรงกับชื่อเรือที่พระยาพหลพลพยุหเสนาไค้โดยสารจากสิงคโปร์ไป ประเทศเยอรมัน) เจ้าแห่งบาวาเรียเป็นผู้บังคับการพิเศษ กรมนี้ตั้งอยู่ ณ เมือง มักเคนเบิร์ก รับราชการอยู่ในกองร้อยที่ 3 แห่งกองพันที่ 1 ซึ่งเป็นกองทัพปืนใหญ่กระสุน วิถีราบขนาด 77 ม.ม. รับราชการอยู่ที่กรมดังกล่าวประมาณ 9 เดือน (พ.ศ. 2453-2454)¹ ต่อมาผู้บังคับบัญชาส่งไปเข้าโรงเรียนที่เมืองเมตซ์ (เมืองป้อมซึ่งตกเป็นของ ฝรั่งเศสภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ 1) ในระหว่างนั้นไค้มีโอกาสดพบปะสังสรรค์และ เคยได้รับการสรรเสริญจากบุคคลสำคัญหลายคน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จอมพล ฟอนฮิน - เคนเบิร์ก ประธานาธิบดีเยอรมัน (ในขณะนั้นเป็น พลเอก มีตำแหน่งเป็นแม่ทัพน้อยที่ 4 ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาตามลำดับชั้น) เมื่อนายพลเอกฮินเคนเบิร์กลาออกแล้ว พลเอก ซิคฟอนอาร์มิน จึงเป็นแม่ทัพน้อยที่ 4 แทน ท่านศึกษาอยู่ 6 ปีจนจบหลักสูตรและสอบไล่ ไค้ แล้วกลับมายูกรมเดิมอีกได้รับสัญญาบัตรเป็นนายร้อยตรีในกรมทหารปืนใหญ่สนามเบา ที่ 4 เมื่อเป็นนายทหารแล้วก็ย้ายมารับราชการอยู่ในกองพันที่ 3 ซึ่งเป็นกองทัพที่เข้าเป็น ใหญ่ทางซีกกับกองทัพที่ 1 โดยไซปืนใหญ่ชนิดกระสุนวิถีโค้งขนาด 150 ม.ม.²

ระหว่างที่ท่านเป็นนักเรียนนายร้อยประเทศเยอรมันนี้ท่านมีความชำนาญในการ ไซปืน บางครั้งถึงกับไค้ไซปืนต่อสู้กับนักเรียนนายร้อยฝรั่งเศส 2-3 คนผลัด ซึ่งแสดงว่ากำลัง

¹หนังสือพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน), เรื่องเดียวกัน, หน้า จ.

²กุหลาบ สายประดิษฐ์, เรื่องเดิม, หน้า 134.

นายพันโท คัวร์ฟือร์สท์ฮันเดิน
 นายร้อยเอก เทอร์สเล็ฟ
 นายร้อยโท บาสเล็ฟ
 นายร้อยโท แอร์ฮอฟ

แต่เมื่อจวนเวลาจะสอบไล่เพื่อเข้าศึกษาในโรงเรียนเทคนิคชั้นสูง ท่านก็ได้รับคำสั่งให้เดินทางกลับประเทศสยาม¹ จาก จอมพล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิชณุโลก-ประชานาถ (เวลานั้นทรงเป็นเสนาธิการทหารบก) เหตุที่ท่านต้องถูกเรียกกลับกลางคันเช่นนี้ก็เนื่องด้วยเมื่อท่านอยู่ในประเทศเยอรมันนี้ท่านได้รับเงินใช้จากรัฐบาลสยามเพียงพอใช้สอย ครั้นไปถึงเคนมารักกลับถูกลดลงไปมากกว่าครึ่งจำนวนที่ได้รับในเมื่ออยู่ในเยอรมันนี้ ท่านจึงจำเป็นต้องทำหนังสือขอเงินเข้ามาทางกระทรวงกลาโหม จอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ก็ทรงเห็นพ้องด้วยทุกประการ และตั้งพระทัยว่าจะเพิ่มให้ตามคำขอ แต่บังเอิญพระองค์สิ้นพระชนม์เสียก่อนในปี 2456 ในปี 2456 พระยาพลพลพยุหเสนาและเพื่อนนักเรียนจึงพร้อมใจกันทำหนังสือร้องทุกข์เตือนข้าเข้ามาอีกก็กลับทำให้จอมพล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิชณุโลก-ประชานาถทรงกริ้ว ถึงกับออกคำสั่งเรียกนักเรียนไทยในเคนมารักกลับทั้งหมด แล้วทรงส่งนักเรียนชุดใหม่ออกไปเรียนแทน ยิ่งกว่านั้น จอมพล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิชณุโลก-ประชานาถยังได้ทรงรับสั่งว่า "นักเรียนพวกเก่าถือว่าเป็นนายทหารเยอรมันมาแล้วจึงทำตัวแข็งนัก"²

เมื่อกลับมาถึงประเทศไทยพร้อมด้วยความรู้อันทันสมัยและมีความรู้สึกน้อยใจในการถูกเรียกตัวกลับครั้งนี้ อีกทั้งใคร่เห็นการปกครองของเยอรมันที่มีกษัตริย์เอาพระทัยของ

¹ท่านเดินทางกลับถึงประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2456.

²หนังสือพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พระยาพลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน), เรื่องเกิม, หน้า ฉ.

พระองค์เองเป็นใหญ่ จึงทำให้รู้สึกไม่ประทับใจในการปกครองแบบนี้นัก รัฐธรรมนูญของเยอรมัน พ.ศ. 2414 จึงเป็นผลมาจากการที่บิสมาร์ค (Bismarck) แห่งปรัสเซีย ได้รวบรวมดินแดนของเยอรมันสถาปนาเป็นมหาอาณาจักรไรช์ขึ้นมา กล่าวได้ว่า เป็นสิ่งผสมกันของรัฐธรรมนูญฉบับเก่า ๆ ของอาณาจักรโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ แต่ส่วนใหญ่ก็คือ รัฐธรรมนูญฉบับสมาพันธรัฐเยอรมันเหนือ (North German Confederation) ของ พ.ศ. 2410 เพียงแต่ถูกนำมาเปลี่ยนชื่อใหม่ รัฐธรรมนูญฉบับใหม่จึงมีลักษณะเป็นประชาธิปไตยแต่เพียงรูป อำนาจที่แท้จริงยังคงอยู่ที่ปรัสเซียแต่เพียงรัฐเดียว¹ จักรวรรดิเยอรมันประกอบด้วย 25 อาณาจักร มีพระจักรพรรดิแห่งราชวงศ์โฮเฮนโซลเลิร์นเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน

ตามลักษณะรัฐธรรมนูญใหม่ รัฐสภาประกอบด้วย 2 สภา ได้แก่ วุฒิสภา หรือสหรัฐสภา (Bundesrath) และสภาผู้แทน หรือไรชสเทก อำนาจบริหารอยู่กับพระจักรพรรดิองค์เดียวซึ่งมีอำนาจทั้งในการทหารและการทูต วุฒิสภาประกอบด้วยสมาชิก 58 คน ได้รับตำแหน่งโดยการแต่งตั้งจากรัฐบาลหรือเจ้าครองนครของรัฐต่าง ๆ ในสมาพันธรัฐ หรือเป็นผู้แทนของอาณาจักรต่าง ๆ ที่รวมกันเข้า แต่ละอาณาจักรจะส่งคนหนึ่งหรือหลายคนขึ้นอยู่กับความสำคัญเป็นหลัก สภานี้มีอำนาจมากในการออกกฎหมาย เพราะการร่างกฎหมายฉบับใดถูกสภาสูงออกเสียงคัดค้านเพียง 14 เสียง ร่างกฎหมายนั้นจะตกทันที อำนาจเด็ดขาดจึงตกอยู่กับรัฐปรัสเซีย เพราะรัฐปรัสเซียจะมีผู้แทนได้ 17 คน หรือมีเสียงเกือบ 1 ใน 3 ของทั้งหมด สภานี้มีอำนาจหน้าที่เท่ากับสภาสหพันธ์ (Federal Council) ทำหน้าที่ทั้งเป็นรัฐบาลทั่วไปและสภาสูงด้วย

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือไรชสเทกนั้นมาจากการเลือกตั้งทั่วไป (Universal manhood Suffrage) มีสมาชิกได้ประมาณ 400 คน ซึ่งครึ่งหนึ่งหรือเกินกว่าครึ่งเป็น

¹นำเงิน บุญเปี่ยม, ยุโรปสมัยใหม่ ค.ศ. 1789 - 1914 (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2519), หน้า 213.

ผู้แทนของรัฐปรัสเซีย ในชั้นต้นกำหนดให้อยู่ในตำแหน่งเพียง 3 ปี ภายหลังจากต่อมาได้ขยายออกไปเป็น 5 ปี ผู้ที่จะได้รับเลือกเป็นสมาชิกรัฐสภาจะต้องมีอายุตั้งแต่ 25 ปีขึ้นไป รัฐสภาของเยอรมันมีอำนาจน้อยกว่ารัฐสภาของฝรั่งเศส โดยเฉพาะงบประมาณทหาร¹ สภาไรชสเทกมีอำนาจจำกัดมาก ถึงแม้ว่าจะมีหน้าที่อภิปรายและแปรญัติร่างกฎหมายที่ผ่านมาจากสภาสูง แต่ไม่มีสิทธิในการเสนอร่างกฎหมายแต่อย่างใด ตามรัฐธรรมนูญสภาผู้แทนมีสิทธิและอำนาจในการควบคุมการเงิน แต่เป็นเพียงภาพลวงตาเท่านั้น ตามข้อเท็จจริงแล้วสภาผู้แทนมีหน้าที่อนุมัติการใช้จ่ายเงินของรัฐบาล แต่มีใ้สภาผู้แทนมาให้ ส่วนสภาสูงมีหน้าที่หาเงินมาให้รัฐบาลแต่ขาดอำนาจในการควบคุมค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ของประเทศจะปรากฏอยู่แล้วในรัฐธรรมนูญ อีกประการหนึ่ง ถ้ารัฐสภายินยอมแล้วพระเจ้าจักรพรรดิทรงมีอำนาจประกาศสงครามและทำสัญญากับประเทศต่าง ๆ ซึ่งรัฐสภามีหน้าที่เพียงแต่ให้สัตยาบันเท่านั้น รัฐสภามีอำนาจน้อยที่สุด เพราะพระเจ้าจักรพรรดิอาจเรียกประชุม เลื่อนเวลาประชุมหรือสั่งยุบเสียก็ได้² พระจักรพรรดิจึงทรงอำนาจแบบสมบูรณ์อาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy)

สำหรับฝ่ายบริหารจะประกอบด้วยพระเจ้าจักรพรรดิและคณะรัฐบาล พระจักรพรรดิมีใ้มีอำนาจเฉพาะชื่อคั้งที่ว่าจะเป็ตามระบบรัฐสภา พระมหากษัตริย์ของรัฐปรัสเซียจะเข้าดำรงตำแหน่งพระเจ้าจักรพรรดิโดยอัตโนมัติ ไ้กอเซอร์วิดเลียมมีอำนาจควบคุมกองทัพและแต่งตั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่รวมถึงอัครมหาเสนาบดี³ รัฐธรรมนูญไ้ระบุว่า คณะ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล ชุดประวัติศาสตร์ร่วมของโลก จนถึงสมัยปัจจุบัน (พระนคร: สำนักงานเสริมวิทย์บรรณาการ, 2516), หน้า 190.

เรื่องเดียวกัน, หน้า 168

³ ประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีรวมทั้งผู้ช่วยด้วย ซึ่งพระเจ้าจักรพรรดิเป็นผู้เลือกเอง เมื่อไม่พอใจก็ถอดถอนออกเมื่อใดก็ได้.

รัฐมนตรี¹ "ต้องรับผิดชอบ" แต่ไม่ได้กล่าวว่า รับผิดชอบต่อผู้ใด ซึ่งแน่นอนว่าจะไม่ใช่ต่อสภาผู้แทน และในทางปฏิบัติจะขึ้นโดยตรงต่อพระจักรพรรดิ ไม่เกี่ยวข้องกับสภาผู้แทนเลย ยิ่งไปกว่านั้น คำว่า "เสียงส่วนใหญ่" นอกจากจะคว่าบาตรัศรเสนาบดีไม่ได้แล้ว อัครมหาเสนาบดีอาจสั่งยุบสภาก็ได้ เพราะพระจักรพรรดิยังมีอำนาจเต็มที่ในการจะทำเช่นนั้น เรียกได้ว่า คณะบริหารยังคงเป็นแบบเก่า ไม่ต่างไปจากระบบซาร์ของรัสเซียเท่าใดนัก มาจนถึงศตวรรษที่ 20 จึงค่อยๆ เป็นประชาธิปไตยขึ้นบ้าง เมื่ออัครมหาเสนาบดีต้องรับผิดชอบต่อเสียงส่วนใหญ่ของรัฐบาล สรุปลแล้วการปกครองของเยอรมันยังคงขึ้นอยู่กับพระจักรพรรดิเป็นอย่างมาก ดังนั้นรัฐบาลของมหาอาณาจักรเรียกได้ว่าเป็นเผด็จการ หัวหน้ารัฐบาลบริหารงานแผ่นดินโดยผ่านสองสถาบัน คือ อัครเสนาบดีหรือ Chancellor (พลเรือน) และผู้นำทางการทหาร (General Staff) ทั้งสองฝ่ายมีอำนาจเท่าเทียมกัน ต่างฝ่ายต่างทำงานไม่ขึ้นต่อกัน แต่ต่างก็ขึ้นโดยตรงต่อองค์พระจักรพรรดิ ซึ่งทรงเป็นจอมทัพบกและทัพเรือ ดังนั้นลักษณะการปกครองของเยอรมันอำนาจสูงสุดจึงขึ้นอยู่กับกษัตริย์²

ส่วนพรรคการเมืองในเยอรมันในขณะนั้นมีด้วยกันหลายพรรค แต่ละพรรคก็มีแนวความคิดหรืออุดมการณ์ที่แตกต่างกันออกไป มีทั้งพวกหัวเก่า หัวใหม่ และพวกเสรีนิยม เช่น พรรคอนุรักษนิยม (Conservative Party) พรรคเสรีนิยมแห่งชาติ (National Liberty Party) พรรคคาทอลิกกลาง (Catholic Center Party) และพรรคสังคมนิยม (Social Democratic Party) พรรคต่าง ๆ เหล่านี้ต่างมีความขัดแย้งกันในเรื่องผลประโยชน์และก่อความยุ่งยากต่อการบริหารประเทศให้แก่รัฐบาลเป็น

ประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีอีก 6 กระทรวงคือ กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงทหารเรือ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงการคลัง และกระทรวงการเมือง สำหรับกระทรวงกลาโหมนั้นไม่มีเนื่องจากกิจการทหารทั้งหมดขึ้นตรงต่อจักรพรรดิ

²หน้าเงิน บุญเปี่ยม, เรื่องเดิม, หน้า 215.

อย่างมาก ทำให้ภาวะการณ์ทางการเมืองภายในประเทศไม่สงบราบรื่น จนกระทั่งพระเจ้าไกเซอร์วิลเลียมที่ 1 พระจักรพรรดิเยอรมันองค์แรกสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2431 มาถึงสมัยของพระเจ้าไกเซอร์วิลเลียมที่ 2 (พ.ศ. 2431-2461) ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าไกเซอร์วิลเลียมที่ 1 พระชนม์อายุ 29 พรรษา พระจักรพรรดิองค์ใหม่ได้รับอิทธิพลแนวความคิดทางการเมืองแบบราชาธิปไตยจากพระนิทายิตแลวินิสต์ ชื่อ จอร์จ เออร์เนสต์ ฮินชปีเตอร์ พระองค์ทรงเชื่ออย่างมั่นคงว่า พระองค์เป็นผู้ที่พระเจ้าได้เลือกสรรแล้วเพื่อมาทำการปกครอง จึงเป็นหน้าที่ของพระองค์ที่จะหาทางที่ดีที่สุดเพื่อประชาชน ไม่ทรงเห็นด้วยกับระบบรัฐธรรมนูญและพรรคการเมือง พระองค์ค่อนข้างจะทรงมีอุปนิสัยรุนแรงอยู่บ้างและพลาดพลังลงไปบ้าง เนื่องจากทรงมีนิสัยชอบพูดโง่ ๆ¹ พระองค์ทรงประกาศครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2434 ว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ปกครองเพียงคนเดียวเท่านั้นในมหาอาณาจักรไรช์ และพระองค์ไม่เคยอ่านรัฐธรรมนูญ ไม่เคยคิดต่อกับบรรดาหัวหน้าพรรคการเมือง พระองค์ยืนยันว่า ทหารและกองทัพเท่านั้นที่จะสร้างมหาอาณาจักรไรช์ขึ้น มิใช่การตัดสินใจของรัฐสภา เมื่อวันที่ราชาภิเษกพระองค์ทรงตรัสคำแรกว่า "แคกองทัพของข้า ... มิใช่" "แค่ประชาชนของข้า. . ." นอกจากนี้พระองค์ยังทรงมีรสนิยมชอบการทหารเป็นพิเศษ (military tastes) อีกด้วย²

ถึงแม้ว่าไกเซอร์วิลเลียมที่ 2 จะเลื่อมใสใฝ่สมาร์ก แต่การขัดกันในแนวความคิดทางการเมืองเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ในขณะที่บิสมาร์กพยายามกำจัดพวกสังคมนิยม แต่พระองค์กลับทรงให้ความคุ้มครองไว้ นอกจากนี้บุคคลทั้งสองยังมีความขัดแย้งค่านโยบายต่างประเทศอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตาม บุคคลทั้งสองยังคงเชื่อมั่นในอำนาจสูงสุด

¹ ดู แบริ์ทูด ชู เลอเวนส์ไคน์, ประวัติศาสตร์เยอรมัน นิธิ เอียวศรีวงศ์ แปล (พระนคร: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย, 2511), หน้า 221.

² Lord Acton, The Cambridge Modern History. (London: Cambridge at the University Press, 1934), Vol. XII (The Latest Age), p. 165.

ของสถาบันกษัตริย์ เพียงแต่ขัดแย้งกันเรื่องวิธีการเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจสูงสุดเท่านั้น ความขัดแย้งในมโนปละยของบุคคลทั้งสองทำให้บิสมาร์คต้องขอลาออกจากตำแหน่งในมโนปละยของซีวิตเมื่อ 20 มีนาคม พ.ศ. 2433 เนื่องจากไม่สามารถประนีประนอมกันได้ บิสมาร์คเองก็แก่เกินไป สำหรับงานบริหารราชการแผ่นดิน ส่วนพระเจ้าจักรพรรดิไกเซอร์ วิลเลียมที่ 2 นั้น พระองค์ทรงอยู่ในระยะที่เยอรมันมีอำนาจและกำลังขยายตัวเป็นมหาอำนาจ พระองค์จึงมีสิทธิมีอำนาจเต็มที่และเด็ดขาด ฮันเดลเบิร์ก (Han Delbrück) ผู้ไกล่เกลี่ยคนหนึ่งในวงการรัฐบาลได้วิจารณ์ว่า¹ "ข้อขัดแย้งที่แท้จริงก็คือ ไกเซอร์ วิลเลียมที่ 2 ไม่ยอมทำรัฐประหาร (Coup d' Etat) ตามแผนการณ์ของบิสมาร์ค เนื่องจากบิสมาร์คเริ่มจะคุมเสียงในสภาผู้แทนไม่ได้ จึงวางแผนที่จะเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญ. . ." เพราะฉะนั้นหลังเดือนมีนาคม พ.ศ. 2433 อำนาจการตัดสินใจทางการเมืองจึงไม่ได้ขึ้นต่อบิสมาร์คอีกต่อไป อำนาจทั้งหมดจึงขึ้นต่อกษัตริย์องค์เดียว (Personal rule)² รูปแบบของรัฐธรรมนูญเยอรมันภายใต้ไกเซอร์วิลเลียมที่ 2 ยังคงเป็นแบบเดียวกับสมัยบิสมาร์ค ประเทศจะรวมกันแบบสหพันธรัฐและอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐปรัสเซีย

สมัยที่พระยาพลพลพยุหเสนาไปเรียนวิชาการทหารที่เยอรมันนั้นอยู่ในสมัยของพระเจ้าจักรพรรดิไกเซอร์วิลเลียมที่ 2 โดยมีเจ้าชายเบอร์นฮาร์ด ฟอน บูลโลว์ (Bernhard Von Bülow) เป็น Chancellor คนที่ 4³ (พ.ศ. 2443-2452) และ

¹Pinson, Koppel S. Modern Germany (New York: McMillan, 1966), p. 282 และ Lord Acton, op. cit., p. 165.

เนื่องจากผลการเลือกตั้งเดือนมกราคม พ.ศ. 2433 พรรคพันธมิตรของบิสมาร์คได้คะแนนเสียงลดลงอย่างมาก.

²Lord Acton, op. cit., p. 166.

³Ibid., p. 166.

เป็นสมัยที่กษัตริย์ทรงมีนโยบายแสวงหาอาณานิคมแข่งกับชาติอื่น ๆ รวมทั้งการสร้าง
 แสตนยานุภาพทางกองทัพเรือและพาณิชย์นาวีด้วย เพราะประชาชนเยอรมันเพิ่มจาก 41
 ล้านคนใน พ.ศ. 2414 เป็น 65 ล้านคนใน พ.ศ. 2453

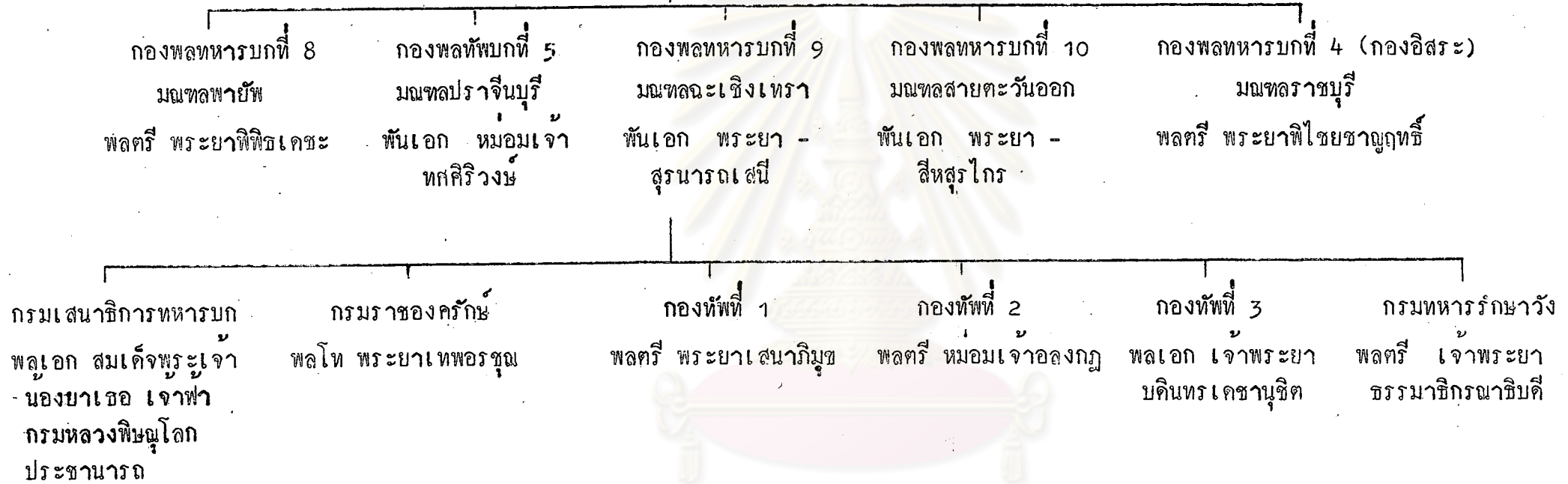
✓ พระยาพลพลพยุหเสนาได้รู้เห็นการปกครองของเยอรมันซึ่งมีพระเจ้าจักรพรรดิ
 เอาแตร์หทัยของพระองค์เอง และตัวพระยาพลพลพยุหเสนาเองก็ได้ประสบกับตนเอง
 เมื่อถูกเรียกตัวกลับจากเคนมารักโดยกระทันหันและไม่มีความผิด จึงทำให้เหนื่อยใจและ
 รู้สึกไม่ประทับใจในการปกครองแบบเจ้าขุนมูลนายนัก และเมื่อท่านถูกเรียกกลับมายัง
 ประเทศไทยแล้ว กลับปรากฏว่า ท่านได้ถูกส่งไปเข้ารับราชการประจำกรมทหาร
 ปืนใหญ่ที่ 4 จังหวัดราชบุรี¹ เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2457 โดยได้รับยศเป็นนายร้อยโท
 ถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2458 ได้เลื่อนเงินเดือนขึ้นรับในอัตรานายร้อยโทชั้น 1 กับเงิน
 เพิ่มพิเศษอีก 100 บาท (ค่าวิชาที่ศึกษามาจากต่างประเทศ หรือเงิน พ.ค.ว. - เพิ่ม
 ค่าวิชา) รวมเป็นเงินเดือน ๆ ละ 195 บาท ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2458 ก็ได้
 รับคำสั่งให้ย้ายไปรับราชการในตำแหน่งผู้บังคับกองร้อยที่ 2 ในกรมทหารปืนใหญ่ที่ 2
 ซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลบางซื่อ (ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ปัจจุบันเป็นกองพันทหารปืนใหญ่ที่ 2)
 ณ เวลานั้นกรมนี้เป็นกรมทหารปืนใหญ่ที่เทียมลากควายมาเฉพาะกรมเดียวเท่านั้น จึงได้
 รับฉายาว่า กรมครุ และก็ในปีนั้นเองทหารปืนใหญ่กรมนี้ยังปืนเล็กแข่งขันได้รับโล่ห์หลวง
 พระยาพลพลพยุหเสนาจึงนำกองร้อยปืนใหญ่เทียมลากเข้าไปในพระราชวังดุสิต ณ หน้า
 พระที่นั่งอภิเศกดุสิต แล้วเชิญโล่ห์หลวงขึ้นบนรถลากปืนใหญ่ กระทำการเดินสวนสนามผ่าน
 หน้าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว²

¹นับว่าพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นนายทหารที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ
 คนเดียวเท่านั้นที่ถูกส่งไปประจำการยังต่างจังหวัด ซึ่งโดยปกติแล้วนักเรียนที่สำเร็จจาก
 เมืองนอกทุกคนจะได้รับการบรรจุอยู่ในกรมเสนาธิการ หรือไม่ก็กรมจเรทหารบก อันเป็น
 กรมวิชาการบริหารและวางแผนซึ่งอยู่ในกรุงเทพฯ ทั้งสิ้น

²ดูรายละเอียดได้จากกรมยุทธการทหารบก กองประวัติศาสตร์ กระทรวงกลาโหม.

กระทรวงกลาโหม (พ.ศ. 2457)

พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิตเสนาบดี
 พลโท หม่อมเจ้าบวรเดช ผู้ช่วยเสนาบดี

ศูนย์วิทยพัทยาการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2459 ท่านได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายร้อยเอก และรับเงินเดือนอัตราร้อยเอกชั้น 3 กับเงินเพิ่มพิเศษอีก 100 บาท รวมเป็น 235 บาท ในระหว่างนั้นมีพิธีฉลองพระที่นั่งอนันตสมาคมซึ่งเป็นพิธีใหญ่งานหนึ่ง กองร้อยปืนใหญ่ซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของพระยาพลพลพยุหเสนาได้รับคำสั่งให้ไปทำการยิงสลุตแสดงความเคารพในพระราชพิธีนั้นด้วย ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2460 ท่านได้รับการเลื่อนเงินเดือนขึ้นรับอัตรานายร้อยเอกชั้น 2 กับเงินเพิ่มพิเศษอีก 100 บาท หลังจากนั้นอีก 4 เดือน คือในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2460 ก็ได้รับคำสั่งให้ย้ายไปเป็นผู้บังคับการทหารปืนใหญ่ที่ 9 จังหวัดฉะเชิงเทรา จนถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2461 จึงได้เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนอัตรานายร้อยเอกชั้น 1 กับเงินเพิ่มพิเศษอีก 100 บาท รวมเป็นเงินเดือนเดือนละ 260 บาท และเดือนเดียวกันนั้นท่านได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสรายุทธสรสิทธิ์ ในปีนี้เองประเทศไทยได้ประกาศสงครามเข้าข้างฝ่ายสัมพันธมิตรสู้รบกับมหาอำนาจกลางในมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 ท่านได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการกองรักษาการทำการอารักขาสถานทูตเยอรมันในกรุงเทพฯ หลังจากนั้นก็ได้รับคำสั่งให้ย้ายกรมทหารปืนใหญ่ที่ 9 จากที่ตั้งเดิม คือฉะเชิงเทรา ไปตั้งที่กองพระราม จังหวัดปราจีนบุรี ประมาณ 8 เดือนและร่วมทำการฝึกซ้อมยิงปืนใหญ่กับกรมทหารปืนใหญ่ที่ 5 ในบังคับบัญชาของ พันตรี หลวงตะบะฤทธิรงค์ ที่สนามยิงปืนใหญ่โคกกระเทียม ขึ้นอยู่ในความอำนวยการของ พลตรี หม่อมเจ้าทศศิริวงศ์ ผู้บัญชาการกองพลที่ 5 ต่อมาท่านจึงได้รับคำสั่งให้ย้ายกลับเข้ามาเป็นผู้บังคับการกรมทหารปืนใหญ่ที่ 2 ตำบลบางซื่อ และวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2462 ได้รับคำสั่งเลื่อนยศเป็นนายพันตรี¹

เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2462 ท่านได้รับคำสั่งให้ไปรับราชการในกรมจเรทหารปืนใหญ่ทหารบกในกระทรวงกลาโหม² เพื่อเตรียมตัวที่จะออกไปราชการใน

¹ ภูหลวง สายประดิษฐ์, เรื่องเดิม, หน้า 135.

² คุรุยาละเอียดยการแบ่งการจ้ดกองทัพบกไทย หน้า 20-21.

ประเทศญี่ปุ่น เพื่อทำการผลักดันเปลี่ยนหน้าที่กับนายพลตรี พระยาอินทรวชิต ซึ่งเวลานั้น เป็นหัวหน้าออกไปทำการตรวจรับปืนใหญ่ อันเป็นราชการพิเศษที่ประเทศญี่ปุ่น การไปราชการพิเศษครั้งนี้ นอกจากพระยาพลพลพยุหเสนาไปในฐานะผู้ตรวจรับปืนใหญ่แล้ว ยังได้มีโอกาสไปดูกิจการทหารต่าง ๆ ของกองทัพญี่ปุ่นอีกด้วย เช่น การฝึกซ้อมยิงปืนใหญ่ การฝึกหัดเข้าสนามยุทธของทหารปืนใหญ่ญี่ปุ่น ระเบียบทหารภายในกรมกองหลายแห่ง กับทั้งไปดูการซ้อมรบอีกด้วย¹ ปรากฏว่า จากการไปราชการต่างประเทศครั้งนี้ทำให้ท่านได้รับพระราชทานตราทียสมมติชั้น 4 จากสมเด็จพระจักรพรรดิประเทศญี่ปุ่น เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2464 หลังจากกลับจากประเทศญี่ปุ่นแล้วได้เข้าประจำกรมจเรทหารปืนใหญ่ รับอัตราเงินเดือนนายพันตรี ชั้น 2 กับเงินเพิ่มพิเศษ 100 บาท รวมเป็นเงินเดือน ๆ ละ 320 บาท วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2465 ได้รับอัตราเงินเดือน นายพันตรี ชั้น 1 กับเงินเพิ่มพิเศษอีก 100 บาท รวมเป็นเงินเดือน 360 บาท

วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2466 ท่านได้รับการเลื่อนยศเป็นนายพันโท ได้รับอัตราเงินเดือนชั้นนายพันโท ชั้น 3 กับเงินเพิ่มพิเศษ 100 บาท รวมเป็นเงินเดือน 400 บาท และในวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2467 ก็ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น พระสรายุทธสรดิษฐ์ และในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2468 ได้รับเงินเดือนอัตรานายพันโท ชั้น 2 กับเงินเพิ่มพิเศษอีก 100 บาท รวมเป็นเงินเดือน 440 บาท วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2469 ได้รับคำสั่งให้ย้ายไปเป็นผู้อำนวยการแผนกโรงเรียนทหารปืนใหญ่ ที่อำเภอโคกกระเทียม จังหวัดลพบุรี วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2470 ได้รับอัตราเงินเดือน นายพันโท ชั้น 1 กับเงินเพิ่มพิเศษอีก 100 บาท รวมเป็นเงินเดือน 500 บาท และท่านได้ย้ายไปรับราชการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ ฝ่ายวิชาทหาร กรมยุทธศึกษาทหารบก วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2471 ได้เลื่อนยศเป็นนายพันเอก และในวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2471 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นนายทหาร

¹ ภูหลวง สายประสิทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 136.

ราชวงศ์กรีกเวร¹

ในวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2472 มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จพระราชดำเนินในคราวเสด็จประพาสเกาะสิงคโปร์ ชวา และบาหลี ในหน้าที่ราชวงศ์กรีกประจำ ซึ่งนับว่าเป็นราชการพิเศษอีกคราวหนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับถึงพระนครแล้ว ทรงพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ชั้น 4 กับแหวนพระบรมนามาภิไธย ชั้น 2 ให้แก่นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2473 ได้รับเงินเดือนอัตรานายพันเอก ชั้น 2 กับเงินเพิ่มพิเศษอีก 100 บาท รวมเป็นเงินเดือน 550 บาท วันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2473 ได้รับคำสั่งให้ย้ายไปเป็นจเรทหารปืนใหญ่ วันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2473 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนาไปประจำอยู่กับคณะทูตที่เข้ามาเยี่ยมพระนคร ซึ่งมีท่านของเคียร์เคอกราฟฟ์ ผู้สำเร็จราชการเนเธอร์แลนด์ - อินเดีย เป็นหัวหน้าคณะ และเนื่องด้วยราชการพิเศษซึ่งทำให้ท่านได้รับตราออเรนจ์นัสเซา ชั้น 3 วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2474 ได้รับเงินเดือนอัตรานายพันเอก ชั้น 1 กับเงินเพิ่มพิเศษอีก 100 บาท รวมเป็นเงินเดือน 600 บาท ครั้นได้รับเพียงเดือนเดียวก็ถูกลด คือเบิก 600 บาท แล้วหักออกเสีย 50 บาท คงได้รับ 550 บาท เพราะการเงินของรัฐบาลสมัยนั้นอยู่ในภาวะขาดแคลน

วันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2474 ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นพระยาพหลพลพยุหเสนา แต่ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2475 พระยาพหลพลพยุหเสนาถูกลดตำแหน่งลงมาเป็นรองจเรทหารบก โดยมีได้มีความนิคตงานใดเลย นับว่าเนื่องจากไม่มีตำแหน่งจะให้ท่าน ในเรื่องนี้ท่านมิได้มีความน้อยอกน้อยใจอย่างใดเลย กลับปรากฏว่าท่านรู้สึกดีใจเสียอีก เพราะจะได้มีโอกาสทำการตรวจกิจการได้ทุกชนิดทุกเหล่า เพื่อเป็นความสะดวกและเป็นประโยชน์แก่นโยบายที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง

¹ กุหลาบ สายประดิษฐ์, เรื่องเดิม, หน้า 136.

การปกครองแผ่นดินสยามได้เป็นไปได้อย่างงดงาม และละมุนละม่อมเรียบร้อย ซึ่งพระยาพลพลพยุหเสนาได้ร่วมคิดกับเพื่อนของท่านมานานแล้ว¹

ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ตรงกับวันศุกร์ แรม 6 ค่ำ เดือน 7 ปีวอก จ.ศ. 1294 ร.ศ. 151 เวลาประมาณ 4 นาฬิกา พระยาพลพลพยุหเสนาได้เป็นหัวหน้าคณะราษฎรทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตย ภายในเวลาชั่ว 2 ชั่วโมงเท่านั้น โดยไม่เสียเลือดเนื้อใด ๆ ในการปฏิวัติ นับเป็นเกียรติประวัติอันสูงส่งของท่านในฐานะผู้นำฝ่ายทหาร ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติพร้อมกันให้มหาอำมาตย์โท พระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นประธานคณะกรรมการราษฎร ส่วนพระยาพลพลพยุหเสนาไม่ยอมรับ เพราะตั้งใจจะก่อการเพื่อให้ผู้มีความรู้ความสามารถได้ทำงานประสานกันต่อไป ท่านยอมรับเป็นเพียงกรรมการราษฎรเท่านั้น

ต่อมาเมื่อสภาผู้แทนราษฎรได้จัดโครงการกลาโหมใหม่แล้ว พระยาพลพลพยุหเสนาก็ได้รับคำสั่งให้เป็นผู้บัญชาการทหารบก วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 ได้รับตำแหน่งพิเศษเป็นกรรมการกลางกลาโหม เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2475 จึงได้รับตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ท่านเป็นรัฐมนตรีลอย แต่เมื่อคราวพระยามโนปกรณ์นิติธาดาทำการยุบสภาผู้แทนราษฎรเมื่อ 1 เมษายน 2476 และจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพลพลพยุหเสนาเป็นรัฐมนตรีลอยอีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเกิดความขัดแย้งและแตกแยกทางการเมืองก็อย่างรุนแรงระหว่างบุคคลชั้นนำของคณะราษฎรกับฝ่ายรัฐบาลในปัญหาเค้าโครงเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม และมีที่ท่าว่าจะลุกลามต่อไป ดังนั้นในวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ท่านพร้อมด้วยผู้นำฝ่ายทหารอีก 3 คน ได้ยื่นใบลาออกจากตำแหน่งต่อพระยามโนปกรณ์นิติธาดา นายกรัฐมนตรี แต่แล้ว

¹หนังสือพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พระยาพลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน), เรื่องเดิม, หน้า ท.

ในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 หรืออีก 2 วันต่อมา ท่านได้ร่วมกับคณะทหารบก ทหารเรือ และพลเรือน โดยท่านเป็นหัวหน้าเข้าทำการยึดอำนาจการปกครองประเทศ จากรัฐบาลได้นำเรื้ความจำเป็นและสถานการณ์ทางการเมืองของประเทศบังคับ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จุดประสงค์ของการยึดอำนาจก็เพื่อจัดการให้มีการเปิดประชุม สภาและให้การปกครองประเทศดำเนินไปสู่จุดหมายตามวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญตามระบอบ ประชาธิปไตย การยึดอำนาจครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นการรัฐประหารครั้งแรกในประเทศไทย หลังจากการปฏิวัติใหญ่ได้ผ่านมาแล้วเกือบ 1 ปีเต็ม ปรากฏว่าการรัฐประหารในครั้งนี้ ได้รับผลสำเร็จอีกครั้งหนึ่งโดยมิได้มีการเสียเลือดเนื้อแต่อย่างใด วันรุ่งขึ้น คือวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรีชั่วคราว เพื่อบริหารราชการแผ่นดินไปจนกว่าจะเปิดสภาผู้แทนราษฎร นับเป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 2 ของเมืองไทย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้บัญชาการทหารบกต่อไปในวันที่ 24 เดือนเดียวกัน อย่างไรก็ตาม เมื่อครบกำหนด 15 วันแล้ว พระยาพหลพลพยุหเสนาได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยอ้างว่าไม่สันถัดในด้านการเมืองและรักษาสัตยาธิที่เคยแถลงในที่ประชุมสภา แต่ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านดำรงตำแหน่งต่อไป โดยได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ เป็นที่ปรึกษาฝ่ายรัฐบาล นอกจากนี้สภาผู้แทนราษฎรยังได้ลงมติแสดงความไว้วางใจด้วย ท่านจึงได้รับตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีต่อมา วันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2476 เป็น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 วันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2476 เมื่อเปิดสภา ผู้แทนราษฎรแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี ต่อไปอีก เพราะมีรับสั่งในลายพระหัตถ์เลขาว่า "ทรงไว้วางพระราชหฤทัย" โดยทรง รู้สึกว่าเป็นที่ไว้วางใจของประชาชน ท่านจึงต้องรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ทั้งรับตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย กับเป็นนายกรรมการรักษาพระราชบัญญัติระเบียบ

ข้าราชการพลเรือนอีกด้วย¹

วันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2476 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านเป็นผู้บังคับการมณฑลทหารบกที่ 1 วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2476 เป็นประธานกรรมการสอบสวนเศรษฐกิจ วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2476 ท่านได้ลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้อื่นเข้ารับตำแหน่งแทน เพราะพระศาสนาประพันธ์ซึ่งเป็นผู้ร่วมอยู่ขณะนั้นมีความสามารถพอที่จะว่าการกระทรวงธรรมการได้ และจะทำให้การศึกษาก้าวหน้า ทั้งประสานกิจการทางพระศาสนาให้ดำเนินสอดคล้องไปกับการอบรมพลเมือง และวันเดียวกันนั้นพระยาพลพลพยุหเสนาได้ลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีมหาดไทย เพื่อให้หลวงประดิษฐมนูธรรมซึ่งเดินทางกลับมาจากต่างประเทศรับหน้าที่ต่อไป เพราะเป็นผู้ที่จะเข้าจัดการปกครองแบบเทศบาลซึ่งเป็นการปกครองที่ทำให้ประเทศรุ่งเรืองได้เร็วและทันสมัย

ตั้งนั้นตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2477 เป็นต้นมา ท่านคงปฏิบัติงานในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี้ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ผู้บัญชาการทหารบก และประธานกรรมการศาลพิเศษ ในวันที่ 11 เมษายนปีเดียวกันได้รับตำแหน่งเป็นนายกิตติมศักดิ์ของคณะกรรมการตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง วันที่ 15 พฤษภาคม ท่านได้รับตำแหน่งเป็นประธานคณะกรรมการคลัง วันที่ 16 กันยายน สภาผู้แทนราษฎรลงมติไม่เห็นชอบด้วยกับความตกลงเรื่องจำกัดยางกับต่างประเทศที่รัฐบาลลงนามไปแล้ว คณะรัฐบาลจึงลาออกทั้งคณะ โดยพระยาพลพลพยุหเสนาได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี้ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม แต่ได้รักษาการในตำแหน่งดังกล่าวจนกระทั่งได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ท่านจัดตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่งเป็นครั้งที่ 3 ตั้งนั้นในวันที่ 22 กันยายน ท่านจึงได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี้

¹ หนังสือพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พระยาพลพลพยุหเสนา (พจน์ พลโยธิน), เรื่องเดียวกัน, หน้า ป.

อีกครั้งหนึ่ง และในคราวนี้ท่านได้เข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย ส่วนงานราชการประจำท่านยังคงเป็นผู้บัญชาการทหารบกตามเดิม ส่วนตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ท่านมอบหมายให้พันเอก หลวงพิบูลสงคราม ในวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2478 มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังอีกด้วย ต่อมาในวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2480 ได้รับพระราชทานยศเป็นนาวาเอกและนาวาอากาศเอก วันที่ 9 สิงหาคม มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นครั้งที่ 4 วันที่ 10 ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรธิการ วันที่ 21 ธันวาคม ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายกรัฐมนตรีเป็นครั้งที่ 5 นับเป็นครั้งสุดท้าย ต่อมาวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2481 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นจเรทหารทั่วไปและท่านได้ขอลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ท่านปฏิเสธที่จะรับตำแหน่งนี้โดยเด็ดขาด

วันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2481 ท่านพ้นจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก เนื่องจากมีสุขภาพไม่สมบูรณ์ ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2482 ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลตรี พลเรือตรี และพลอากาศตรี วันที่ 24 มิถุนายน เป็นศาสตราจารย์วิชาสัตวศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง วันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2483 เป็นนายกสภานิบาตช่วยป้องกันและบรรเทาภัยทางอากาศ และในวันที่ 19 พฤศจิกายน ปีเดียวกันเป็นที่ปรึกษาการทหารสูงสุด ต่อมาในวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2484 ท่านได้รับพระราชทานยศเป็นพลโท วันที่ 7 พฤษภาคม พ้นจากตำแหน่งที่ปรึกษาการทหารสูงสุด วันที่ 3 กรกฎาคม พ้นจากตำแหน่งนายกสภานิบาตช่วยป้องกันและบรรเทาภัยทางอากาศ ในวันที่ 6 เดือนเดียวกันท่านได้อุปสมบท ณ วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน และขาดจากสมาชิกภาพแห่งสภาผู้แทนราษฎรตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ มาตรา 2 (4)

ในวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2485 ท่านได้เป็นที่ปรึกษาการทหารสูงสุดอีกครั้งหนึ่ง วันที่ 20 เมษายน เป็นหัวหน้าคณะทูตฉลองกติกาสัญญาพันธมิตรระหว่างไทยกับ

¹ กองบัญชาการทหารสูงสุด, เสนาสนเทศ. วารสารรายสัปดาห์, (พระนคร: ปีที่ 14, ฉบับที่ 23 พฤศจิกายน 3 มิถุนายน 2519, หน้า 54.

ญี่ปุ่น ณ ประเทศญี่ปุ่น วันที่ 2 ธันวาคม ได้รับพระราชทานยศเป็นพลเอก และในวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2486 ท่านได้รับพระราชทานยศเป็นพลเรือเอกและพลอากาศเอก ต่อมาวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2487 เป็นรัฐมนตรีในรัฐบาลชุกพินศรีควง อภัยวงศ์ วันที่ 24 สิงหาคม เป็นแม่ทัพใหญ่ มีอำนาจสิทธิขาดในการบังคับบัญชาแม่ทัพทั้งสามเหล่าทัพ ตลอดจนหน่วยขึ้นตรงและตำรวจสนาม ตามประกาศกฎอัยการศึก ในขณะที่เดียวกันก็ได้เป็นผู้บัญชาการทหารบกอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย แต่ในวันที่ 13 ตุลาคม ได้พ้นจากตำแหน่ง จเรทหารทั่วไป นอกจากนี้ท่านพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2488 เนื่องจากรัฐบาลขอลาออก ส่วนในวันที่ 24 พฤศจิกายน พ้นจากตำแหน่งแม่ทัพใหญ่และ ผู้บัญชาการทหารบก ต่อมาในวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2489 เป็นนายทหารนอกราชการเพื่อรับบำนาญ วันที่ 20 เมษายน มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายทหารพิเศษประจำกองทัพบก

ในชีวิตรับราชการของพลเอก พระยาพลพลพยุหเสนา ท่านได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เพื่อสนองคุณความดีที่ท่านได้กระทำให้แก่ประเทศชาติดังนี้คือ

1. เหรียญบรมราชาภิเศก วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2454
2. เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย วันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2460
3. เบญจมาภรณ์ช้างเผือก วันที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2463
4. จัตุรดาภรณ์มงกุฎไทย วันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2465
5. เหรียญบรมราชาภิเศก วันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2468
6. จัตุรดาภรณ์ช้างเผือก วันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2469
7. เหรียญจักรมาลา วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2470
8. ทริตาภรณ์มงกุฎไทย วันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2472
9. เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ 7 ชั้น 4 ป.ป.ร. วันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2472
10. เหรียญที่ระลึกงานฉลองพระนคร วันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2474
11. เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ วันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2477
12. เหรียญคุณวุฒิมาลา เข็มราชการแผ่นดิน วันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2477

13. มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก	วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2480
14. เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ 1 รัชกาลที่ 8	วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481
15. เหรียญชัยสมรภูมิ	วันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2484
16. เหรียญช่วยราชการเขตภายใน	วันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2486
17. คราปฐมจุลจอมเกล้า	วันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2486

ได้รับเหรียญตราต่างประเทศ

1. เหรียญอิสริยาภรณ์เชครตเคตรเซอร์ ชั้น 4 (ญี่ปุ่น)	วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2465
2. เครื่องราชอิสริยาภรณ์ออเรนจ์นัสเซา ชั้น 3 (ฮอลแลนด์)	วันที่ 21 พฤศจิกายน 2473
3. คราคอยท์เซนอาดเลอร์ ชั้น 1 (ไรชเชอร์มัน)	วันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2482
4. ครากยอกุชิ ชั้น 1 (ญี่ปุ่น)	วันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2482

ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรยศทหาร

นายร้อย นายร้อยตรี วันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2454 นายร้อยโท วันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2457 นายร้อยเอก วันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2459

นายพัน นายพันตรี วันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2462 นายพันโท วันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2466 นายพันเอก วันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2471 นาวาอากาศเอกและนาวาเอก วันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2480

นายพล พลตรี พลเรือตรี พลอากาศตรี วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2482 พลโท วันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2484 พลเอก วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2485 และ พลเรือเอก พลอากาศเอก วันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2486

ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์

เป็นหลวงสรายุทธสรสิทธิ์	วันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2461
เป็นพระสรายุทธสรสิทธิ์	วันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2467
เป็นพระยาพลพลพยุหเสนา	วันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2474
ออกจากบรรดาศักดิ์	วันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2485

กลับมาใช้บรรดาศักดิ์ตามเดิม

วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2488

ในบั้นปลายของชีวิต

หลังจากได้ทราบการรับราชการมาเป็นเวลานานแล้ว ในตอนปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 คือเมื่อวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2488 พลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งมีอายุได้ 58 ปีได้เกิดล้มป่วยลงด้วยโรคอัมพาต เนื่องจากเส้นโลหิตในสมองแตก ทำให้ท่านได้รับความทุกข์ทรมานมาก แต่ด้วยความสามารถของนายแพทย์ และกำลังใจอันเข้มแข็ง ทำให้ท่านออกทนต่อสู้กับโรคร้ายตลอดมาราว 2 ปีเศษ จนถึงเวลา 21.40 น. ของคืนวันที่ 13 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2490 ปรากฏว่าท่านมีอาการหายใจลึกและสะท้อนชีพจรอ่อน พุกไม่ไหว มีเสมหะอยู่ในลำคอมาก ม่านตาไม่ขยาย พันเอก หลวงแพทยาอุลยศิริรัฐ นายแพทย์ประจำตัว จึงได้จัดการฉีดยาช่วยหัวใจและบอกให้ทำงานคือขึ้น และได้กราบเรียน เชิญจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีและผู้บัญชาการทหารบก พร้อมด้วยเจ้าพระยาตรีภทรมาภิไธยมาดูอาการ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ปรึกษาเห็นพ้องต้องกันเห็นสมควร เชิญนายแพทย์ผู้ใหญ่ คือ นายแพทย์ใหญ่ทหารบก ปลัดกระทรวงสาธารณสุข และ นายแพทย์จิตร ภูมิศักดิ์ มาพร้อมกัน เพื่อตรวจดูอาการและทำการรักษา คณะนายแพทย์ได้ทำการเยียวยาแก้ไขอย่างเต็มความสามารถ แต่อาการไม่ดีขึ้น มีแต่ทรุดลงเป็นลำดับ จนกระทั่งเวลาประมาณ 03.05 น. ของวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2490 พลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 และนายกรัฐมนตรีคนที่ 2 ของประเทศไทย ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็น "เชษฐบุรุษ" ก็ได้ถึงแก่อสัญกรรม รวมอายุได้ 59 ปีกับ 11 เดือน คณะนายแพทย์ได้ลงความเห็นว่าเป็นเพราะเส้นโลหิตในสมองแตกอีกเป็นครั้งที่ 2 หลังจากเคยแตกมาแล้วครั้งหนึ่ง เป็นอันจบชีวิตนักการทหารและนักการเมืองที่ดีที่สุดในหนึ่งขงเมืองไทย เพราะตลอดเวลาที่ท่านมีอำนาจ ท่านไม่เคยกอบโกยผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง เป็นนักการเมืองที่มีความบริสุทธิ์ผุดผ่อง แม้ตอนที่ท่านถึงแก่อสัญกรรม ทางรัฐบาลต้องช่วยเหลือจัดงานพระราชทานเพลิงศพให้ เนื่องจากมีฐานะยากจน จึงถือได้ว่าท่านเป็นนายกรัฐมนตรีที่ยากจนที่สุดของเมืองไทย